

LUŠKO

libro

Godišnjak
društva
Vela Luka

3

1995

Izdavač
Društvo »VELA LUKA«, B. Bernardija 1, Zagreb

SVA PRAVA PRIDRŽANA

UREDNIČKI ODBOR
FRANKO OREB, Split; FRANKO STIPKOVIĆ, Zagreb;
EDO VEDRIŠ, Zagreb

Urednik
EDO VEDRIŠ

Grafička urednica
KSENIJA PETRINEC

Dizajn omota
JELENA MUSIĆ

Motivi iz Vele Luke
Foto JURE BOSNIĆ, EDO VEDRIŠ

Lektorica
NADA STIPKOVIĆ

Korektor
FRANKO STIPKOVIĆ

ZA SADRŽAJ TEKSTOVA ODGOVORNI SU AUTORI

Slog i prijelom
»ZVONIMIR«, Zvonimir Petrincec, Zagreb

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa financira Društvo »Vela Luka«, Zagreb

ISSN 1330-6561

ISBN 953-96340-1-6

UDK 39
008
908

Tisak: »UVEZ«, Zagreb

PREPOZNAVANJE POVIJESNO PROSTORNIH VRIJEDNOSTI VELE LUKE I OKOLICE

dr. TOMISLAV PREMERL

UVOD

Ako je Odisej plovio Jadranom, a prateći »Odiseju« sasvim opravdano to možemo pretpostaviti, morao je svojom brodicom uploviti u prostran, zapadu otvoren zaljev kojim otok Korčula prima u svoje okrilje. Morao se tu odmoriti, opskrbiti bogatstvom divljih plodova i ribe u uvalama, morao je zaći u teško prohodne crne šume bora, spustiti se do pitomih malih vala koje su mogle pružiti kratkotrajno utočište i sigurnost, a možda je u jednoj od vala naišao i na čarobnicu, lijepu Kirku i kasnije jedva izmakao njenim čarolijama.

* * *

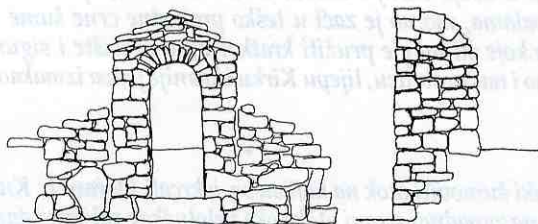
Korčula je veliki šumoviti otok na koji su se iskricali Dorani iz Knidosa još u 6. st. pr. Kr. najvjerojatnije na zapadnoj strani otoka oko velolučkog zaljeva i današnjeg sela Potirne sve do obala nekadašnjeg slatkovodnog jezera u današnjem Blatskom polju. Sumoviti otok nazvali su Grci Korkyra melaina, crna Korkyra. Tek je kasnije znana grčka kolonija Isejaca, kolonizatora s Visa iz 4. st. pr. Kr. kod današnje Lumbarde na istočnom dijelu otoka. Materijalnih je ostataka malo, a najznačajniji je zapis iz Lumbarde (»Psefizma«), no tradicija grčkog nastavanja otoka vidljiva je do danas. Sve što je staro i nepoznatog je podrijetla narod je nazivao »grčkim«. Ima tu i priča o traženju grčkog blaga po spiljama, otočićima i gradinama, te predaja o jednoj ploči nađenoj kod Potirne blizu Vele Luke čiji zapis nitko nije znao pročitati, pa su to vjerojatno bila grčka slova. Ploča je kasnije izgubljena, a ostao je samo toponim nalazišta, »na slovah«, kraj Potirne.

No život na otoku počinje mnogo ranije. Povrh Vele Luke je najveća naša neolitska spilja s ostacima keramike srodne Grapčevoj spilji na Hoaru, Jakasova spilja nad uvalom Rasohatica, te grobovi u Žrnovu. Ilirske gradine u suhozidu kod Smokvice i Vele Luke, u Gradini i u Vraninama i danas su još vidljive. Rim osvaja Korčulu 35 godina pr. Kr. i grčka Korkyra melaina postaje Korkyra nigra. Tragova rimske civilizacije ima mnogo pa i kod Vele Luke. U kamenim ogradama maslinika još je vidljiva rimska parcelacija na lokalitetu Beneficij (Bonaficija); tragova vila rustika, a možda i naselja, ima na više mjesta: Potirna, Beneficij, Gubeša, Bradat, Poplat i drugdje. Poslije pada Carstva otok je dio istočno-gotske države, a zatim Bizanta, dok ga u 9. st. ne zauzmu Neretljani. Hrvati su na otok počeli dolaziti vjerojatno već nakon pada Salone 614. godine, no u 9. stoljeću otok je nastanjen Hrvatima. Oko Blatskog polja ima starohrvatskih grobova na mjestima s antičkom tradi-

cijom. Tisućite godine Korčulu zauzima Venecija, a krajem 12. stoljeća ugarsko-hrvatski kralj (1214. g. donesen je statut za novoosnovani grad, današnju Korčulu i za cijeli otok). Kroz 13. i 14. stoljeće otok mijenja gospodare: Zahumlje, Veneciju, Anžuvince, bosanske vladare i Dubrovačku Republiku. Od poč. 15. st. do kraja 18. st. Korčula je pod venecijanskom upravom.

Graditeljska je povijest otoka bogata i njeni su tragovi vidljivi do najstarijih vremena. Od dolaska izbjeglica iz razorene Salone i Hrvata, nanovo počinje intenzivniji život oko jezera, današnjeg Blatskog polja i grada oko njega, vjerojatno današnjeg Blata (područje Vele Luke bilo je tada dio šireg područja zapadnog dijela otoka i nemoguće ga je drugačije promatrati). Tragove ćemo naći u nekoliko malih srednjovjekovnih crkava u Blatu i okolici, uz obale jezera čije su apside od 4. do 7. st. bile možda (?) male rotonde, kasnije raspolovljene i ugrađene u nove građevine.¹ Gotovo oko svake su crkvice tragovi rimskih crkava, staništa, selišta ili groblja. Kontinuitet je ovdje čudesno vitalan, nažalost danas još gotovo potpuno neistražen.

Vrlo karakterističnu starohrvatsku arhitekturu, donedavno nigdje spominjanu,² nalazimo na rubu Blatskog polja nedaleko Vele Luke. Crkvice Sv. Kuzme i Damjana sagrađena na mjestu rimske kršćanske bazilike, tipičan je primjer gradnje vjerojatno 11. stoljeća s karakterističnim i rijetkim istaknutim svodićem nad ulazom.³

Kapelica u meji (ogradi)
- polukružni prola polokružna
pločama

Tomislav Premerl, Kapelica u meji (Pelegrin)

Još je nekoliko malih, jednostavnih i zagonetnih crkava po rubu Blatskog polja. Gospa od Poja u neposrednoj blizini Blata, danas na osami, bila je, po predanju, crkva većeg naselja. Na tom su lokalitetu pred desetak godina prilikom gradnje ceste otkriveni ostaci naselja i rimskih građevina. Naravno, sve je to još neistraženo, ali predaja govori o gradu koji je ovdje postojao prije današnjeg Blata, a to je vrijeme kasne Antike i ranog srednjeg vijeka. Logičan put do mora bila je bliska veloluška vala.

¹ Ivo Protić, Župa Blato, od IV. do XX. stoljeća, I. dio. Blato, 1976, II. dio, 1978.

² Tomislav Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji (grupa autora, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture. JAZU i Arh. fakultet u Zagrebu, Split, 1978.

³ Igor Fisković, Crkvice Sv. Kuzme i Damjana u Zablacu. Fiskovićev zbornik I, str. 159. Split, 1990.

Još je nekoliko srednjovjekovnih crkvice na zapadnom dijelu otoka na današnjem veloluškom području. Sv. Ivan od Gradine podignut je u 15. stoljeću na mjestu možda, benediktinskog samostana iz 12. ili čak 10. stoljeća, čije temelje još dijelom naziremo, zatim Sv. Mihovil i Sv. Martin nedaleko Blata, pa Sv. Juraj iznad Potirne i druge. Skromnost i jednostavnost tih građevina fascinira na svoj način i pod vrelim mediteranskim suncem postaje jasno da prava i vrijedna arhitektura nisu samo »velika i znana djela«, već mnoštvo zatajnih i još neznanih objekata koje treba prepoznavati i unositi ih u umjetničke topografije.

* * *

Vela Luka je najmlađe naselje na otoku, no njena povijest zasigurno seže najdalje u prošlost otoka. Spominjao sam tragove grčke i rimske civilizacije u predjelu Vele Luke, o kojima, nažalost, još ne znamo mnogo.⁴ Poznato je postojanje tri ili četiri kaštela i crkvice Sv. Vicenca, u samom naselju, iz kr. 15. i 16. stoljeća⁵ te napokon, razvoj naselja od kr. 18. stoljeća i poč. 19. stoljeća. Nastojanje oko gradnje vlastite župne crkve,⁶ te formiranje naselja, koje će tijekom 19. stoljeća postati i do danas ostati najveće otočko naselje na našem moru. Prostorni i urbani razvoj Vele Luke posebno je zanimljivo pratiti i naravno, treba ga danas znati čitati. U tom je pogledu Vela Luka na svoj način jedinstveno mjesto. U gotovo savršenom klimatskom i geografskom okružju, obzirom na vezanost uz more, Vela Luka se logično razvijala odgovarajući prirodi i obilno se koristeći svim prirodnim datostima.

Fenomen novonastalog naselja i podatne velike duboke vale uočavamo tijekom njena razvitka kao zanimljivo jedinstvo. Sva je okolica Vele Luke vezana uz more, bilo s unutrašnje ili vanjske strane neobično razvedenog zaljeva, dok njeno zaleđe čini Blatsko polje, oduvijek vezano za Blato. Sva ranija povijest ovog mjesta usko je povezana s poviješću Blata i cijelog otoka i ona se do danas u mnogome preklapa. Zanima nas ovdje zajedništvo prirodnog i ljudskog stvaralačkog fenomena koji bismo morali znati čitati i bez kronoloških zapisa, neposredno na terenu. Zato treba upozoravati na vrijednosti koje nažalost i nisu za svakoga vidljive. Sljedeće je pitanje, ljubomorno čuvanje tih vrijednosti bez kojih bismo se izgubili u običnosti i ostali bez vlastitog identiteta, i ljudi, i mjesta i krajobraza, kao složene simbioze života.

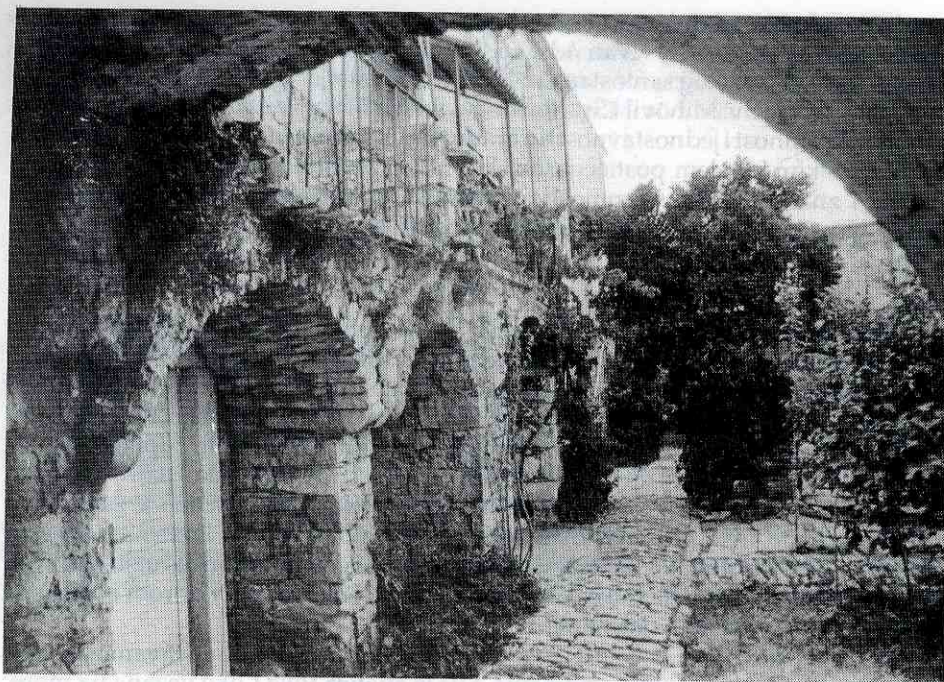
Nije čudno da se Vela Luka tako kasno javlja kao naselje; svakako je to zbog toga jer je s otvorena mora idealno pristupačna. No, njena okolica, ako je pažljivije čitamo, vrvi od tragova drevna života. Pa kad zbog neistraženosti nedostaje artefakata, dovoljni su i toponimi (Gabricija, Kalos, Bonaficija, Mirje, Gradina, Gubeša itd.) koji mnogo govore. Naselje nastalo na starodrevnom povijesnom tlu u vremenu još iskrenog i prirodnog, oporog života moralo se razvijati prirodnom nepatvorenom logikom u tradiciji mediteranskog kulturnog kruga i stoljećima poznatih i prokušanih zakonitosti. A takvu moć spontanosti životne logike, danas više ne poznajemo. U takvom procesu nastajanja urbane strukture nije moglo biti pogrešaka u razvoju naselja pa nije moglo biti niti ružnih ili krivo izvedenih objekata; postojale su tek bogatije ili siromašnije kuće kao zajednička prostorna vrijednost cjelovite aglomeracije. To je, naravno, velika škola i opomena našem vremenu izgubljene duhovne ravnoteže.

⁴ Marinko Gjivoje, Otok Korčula. Zagreb, 1968, str. 354—363

⁵ isti, Otok Korčula..., str. 354—363

Nikola Ostojčić, Vela Luka. Historijsko-topografski prikaz. Dubrovnik, 1953.

⁶ Alena Fazinić, O gradnji župne crkve u Veloj Luci 1846—48. Luško libro 2, Zagreb, 1994, str. 105—120

Stari dvor u Dolcu (Obitelj Žuvela-Grizun)

Urbana analiza mjesta i njegove unutrašnje graditeljske strukture povijesni je slijed koji ovdje živi od pamti vijeka. Pa ako Vela Luka i nema romaničnih ostataka, renesansnih ili baroknih palača, njena je osnovna struktura u slijedu svih tih povijesnih razdoblja i danas nam se još pokazuje kao tipičnog mediteransko naselje koje je oduvijek imalo i poluurbani karakter, ali i jasno prepoznatljivo mjesto životno vezano uz more (ribarstvo, trgovina) i polja (agrar) u isto vrijeme. Još vidljive karakteristike pitoresknog primorskog naselja tradicionalne gradnje otkrivaju urbano nastajanje i razvoj kao složeni funkcionalni i estetski proces, uvijek burna, ali i cjelovita života.

Vrijeme je da se upozori na potrebu sustavnog istraživanja i analize urbanog rasta tijekom 19. st. te na više značajnijih objekata, pa i interesantnih duhovnih akcenata u širem urbanom prostoru, kao što su vrlo zanimljiva kamena raspela, od kojih su neka već netragom nestala. Taj bi napor pokazao niz vrijednosti koje lučki urbanizam nosi, a danas je, tek stručnjaku jedva prepoznatljiv.

No, htio bih ovdje upozoriti na jednu posebnu vrijednost koju bi osobito trebalo čuvati, a bez koje usudujem se ustvrditi, ne bi bilo Vele Luke, kakvu je znamo i u kakvu volimo doći; a to je njen izuzetan prirodni okoliš u kome je more zbog geografskog položaja prisutno baš na svakom mjestu. U tom bogomdanom okolišu ljudska je ruka prisutna svugdje oblikujući ga kamenim mejama (suhozidnim ogradama), savršenim oblikovnim formacijama funkcionalne naravi koje su stopljene s pejzažom u čvrstom jedinstvu ljudskog odnosa s prirodom. Građevine suhozidnih ograda plastična su prostorna vrijednost kojom pejzaž postaje dobrim dijelom i ljudsko djelo. Nažalost, danas su mnoge meje zarasle u guštaru ili ih prerasta borova šuma, pa i one govore o našem vremenu koje nema uvijek opravdanja za takvu nebrigu.

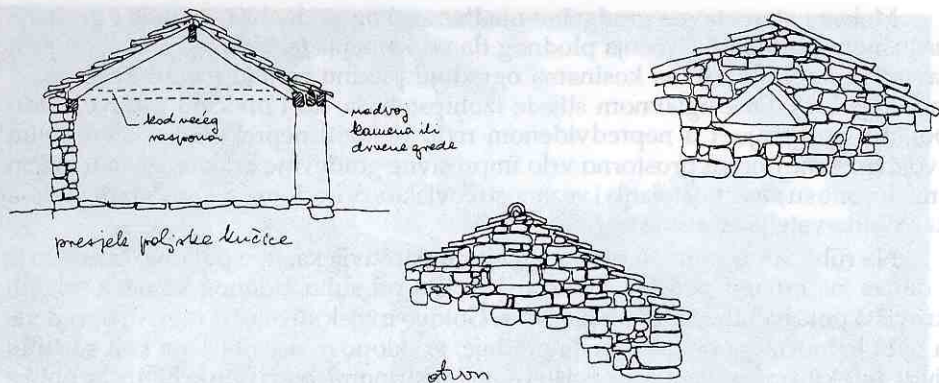
Meje su starostavne građevine mediteranskog podneblja, nastale i građene nasušnom potrebom čišćenja plodnog tla od kamenja (sabiranje kamenja u sustavne ograde), ili pak na kosinama ograđuju plodnu zemlju i zadržavaju je od ispiranja kiša. One uglavnom slijede izohipse brda, ali i oivičuju putove među poljima presjecajući u nepredviđenom redu cjeloviti neprekinuti sustav. Osim svoje funkcije one su prostorno vrlo impresivne građevine krajobraza, a u višem smislu, one su znak postojanja i vezanosti čovjeka s prirodom, izraz njegova odnosa kao oblikovatelja vlastitog okružja.

Na rubu šuma između plodnih meja od pamtivijeka, ili u poljima, razasuto je i danas još mnogo poljskih kućica, skloništa od suho zidanog kamena, blagih krovišta pokrivenih kamenim pločama. Gotovo uvijek su one uz meje ili ugrađene u njih. Jednostavni oblici i detalji gradnje, te sklopovi više objekata koji su štitili ljude i stoku, opskrbljeni često i cisternom (gustrinom), otkrivaju arhitektonske oblike detalja i oblika. Nekoliko tisuća godina nije se ta gradnja mijenjala, a donijela nam je do današnjeg dana neiscrpn izvor saznanja i pouka. Interes za arhitektonski oblik nije iščezao, no ipak, arhitektonski oblik treba znati prepoznati i prepoznati ga. a gdje danas čujemo ili učimo tu primarnu abecedu složenih duhovnih dostignuća vlastitih prapočela? Znati prepoznati davni oblik znači spoznavati svoj identitet i ostati duhovno vezan za iskone svoje civilizacije.

Poljske su kućice i skloništa služile, a poneke još i danas služe, za zaklon od sunca ili kiše, posijane u poljima i po padinama brda između meja, kamenih ograda, gromača. Prostorno su to najjednostavniji pravokutni tlocrti s jednim otvorom, ili pak sklop dva i više objekata sa zidanom cisternom, terasom i pristupnim putem, a neki su od takvih sklopova mogli služiti i za dulji boravak. Sve je pažljivo zidano u suhozidu s pokrovom od kamenih ploča, zidova debelih oko šezdesetak centimetara. Nadvoj iznad otvora veći je izduženi kamen, a najčešće drvene grede. Osim vrata rjeđe postoji i još jedan prozor zatvoren drvenim kopcima. U jednoj prostoriji ima mjesta i za otvoreno ognjište bez dimnjaka. Krovna je konstrukcija otvorena i vrlo jednostavna, složena od gustih rogova koji se upiru u grede položene uzduž

Poljska kućica

Tomislav Premerl, Presjek poljske kućice, skica

po vanjskim zidovima s unutrašnje strane te na sljemenu uprtih u jednu zajedničku tanju sljemenu gredu. Sklopivi od nekoliko objekata s cisternom i vanjskim prostorima građeni istom tehnikom i oblicima imaju još snage da fasciniraju. A ima i još manjih skloništa oblikovanih kao minimalni prostori (skloništa za jednog ili najviše dva čovjeka) unutar samog zida meja, često prekritih pločastim kamenjem poput tzv. lažnog svoda, s pristupnim stubama, pragom i kamenom klupom. U svim tim kućicama-skloništima gledamo danas arhetipske arhitektonske oblike i to nas oduševljava, ali više nas još iznenađuje bogatstvo i privlačna snaga izuzetnog prostornog osjećaja i savršenog odnosa oblika među sobom, odnosa s prirodom i neposrednom okolinom, te odnosa koji mogu uspostaviti s čovjekom. Arhetip je neposredno prisutan u nama, dovoljno je samo prisjetiti ga se, a to je stvarno moguće tek ovdje, na izvorištu.

Bogatstvo ostvarenog prostora ne gubi nikada svoju snagu niti smisao. Zato danas arhetipski prostor privlači našu pozornost, a njegova je vitalnost u mogućem prevođenju na najsuvremeniji prostorni jezik. Uvijek i svugdje, gledajući, doživljujući i shvaćajući možemo učiti i ono što u školi nismo mogli doznati. Prostorni sustav tih malih građevina i neposredno je primjenljiv u suvremenoj organizaciji prostora namijenjenog povremenom boravku (vikend kuća). Tradicionalna iskustva neizmjereno su bogatija od suvremenih shema koje uglavnom ovdje baš ničemu ne odgovaraju. Svaka od malih poljskih kućica spomenik je graditeljstva izuzetne vrijednosti; za njih ne postoji zakon o zaštiti, nažalost, niti ikakav interes za čuvanjem dobara koja su nam još i te kako potrebna.

ZAKLJUČAK

Prepoznavanje vrijednosti vlastite okoline nužan je uvjet u građenju svijesti o sebi i svom okružju i iskaz ljubavi za zavičajnim prostorom. Prepoznavanje nije samo stvar obrazovanja, već u prvom redu osjetljivosti i urođene iskonske kulture ljudi. Prepoznavanje vlastitih vrijednosti sastavni je dio pripadnosti određenom mjestu, regiji, pa i cijeloj domovini, pokretač zavičajne i domovinske ljubavi i kao takvo, obveza za čuvanjem naslijeđenih prirodnih i graditeljskih vrednota.